

целостной личности. В процессе «достраивания» и заключается сущность формирования и проявления творческой активности личности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития (кн. 1) Инновационный курс. — Изд-во Казанского университета, 1996.-567 с.
2. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. - М.: Интерпракс, 2015.- 288 – 290с.
3. Джердималиева Р.Р. Проблемы методической подготовки будущего учителя музыки в Казахстане // Музыкальное образование в Казахстане: хрестоматия. Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «Дива Медеуского р-на г. Алматы», 2009. Вып.
4. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. – М.: АПН РСФСР, 1997

ӘОЖ 81-13

<https://doi.org/10.53355/w0081-4145-2890-c>

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕН 5-СЫНЫПТАРДАҒЫ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУ ТҮРЛЕРІ МЕН ТІЛДІК ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Төлеубек А., 2-курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: toleubek24@gmail.com

Мақалада қазақ тілі пәнінен 5 сыныпқа арналған жаттығу түрлері ұсынылып және оны оқушыларға орындату, меңгерту әдістемесі берілген.

Тірек сөздер: лексика, талдау, омоним, антоним, синоним.

В статье представлены виды упражнений по казахскому языку для 5-х классов и способы их выполнения и усвоения учащимися.

Ключевые слова: лексика, анализ, омоним, антоним, синоним.

The article presents the types of exercises in the Kazakh language for grade 5 and methods of their implementation and assimilation by students.

Key words: vocabulary, analysis, homonyms, antonyms, synonyms.

Күнделікті өмірде кездесетін заттар мен құбылыстар барлық адамзат баласына сөз арқылы танылады. Адамзаттың қолданыстағы ұғымдарының қағаз бетіне түсірілген белгісі сөз екенін аса ыждағаттылықпен түсіндірген жөн. Біріншіден, тілдегі сөз атаулының олардың мағыналарын тексеретін бөлім қазақ тілінің лексика саласы екендігі туралы толықтай ақпарат алады. Екіншіден, сөздердің алуан түрлі мағыналарын лексика қарастыратыны біледі. Үшіншіден, сөздің тура және ауыспалы мағыналарын, көп мағыналы сөздерді, омоним, синоним, антонимдерді лексикада қарастыратынын анықтайды. Төртіншіден, білім алушылардың әдеби тілдің нормасында таза, көркем сөйлеулеріне лексика бөлімінде дұрыс бағыт беріледі. Яғни, сөздер үнемі белгілі бір мағынаға ие болып, адам баласының өмірінде маңызды қызмет атқарады.

2017 жылы Алматы қаласында «Атамұра» баспасынан жарық көрген 5-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» оқулығында (авторлары – Г.Қосымова, Ж.Дәулетбекова):

р/с	Теориялық материал атауы	Жаттығу саны
1	Лексика саласының сөз бен мағынасы	9
2	Сөздіктер	7
3	сөздің тура және ауыспалы мағынасы	10
4	көпмағыналы сөздер	10
5	Омонимдер	7
6	Синонимдер	18
7	Антонимдер	13
8	Табу	2
9	эвфемизм мен дисфемизм	5
10	тұрақты тіркестері	14
11	мақал-мәтелдер	13
12	сөздік қор	8
13	сөздік құрам	3
14	көнерген сөздер	16
15	жаңа сөздер- неологизмдер	5
16	жалпылама лексика	2
17	кірме сөздер	2
18	диалект сөздер	7
19	кәсіби сөздер	19
20	лексикадан өткенді қайталауға арналған	24

Мектеп оқушысының лексикалық сөздік қоры сан алуан жаттығулар мен тапсырмалар арқылы байып, толығып, дамитыны белгілі. Шебер педагог қазақ тілі сабағында сөздің шығу төркіні мен тегіне, көп мағыналық түрлеріне қарай талдау жасап отыруы шарт. Өйткені білім алушы сөздік қорына қосатын сөзінің қайдан, қалай шыққанын білуге аса қызығушылық танытады. Сондай-ақ ол сөздер білім алушының ойында мәңгі сақталады. Әсіресе кейбір қос сөздердің екінші сыңарын түсіну қиын. Өйткені ол сөздер мағынасынан айырылған. Қазақ тілі сабақтарында мұғалім мұндай жағдайда білім алушыларға қос сөздердің түсініксіз екінші сыңарын түсіндіріп, талдап беруі керек. Мәселен, бала-шаға, көйлек-көншек, киім-кешек, ыдыс-аяқ, т.б.

Талдау барысында білім алушыларды түрлі сөздіктерді пайдалануға үйретіп, сөздердің мағынасын ажыратып, лексикалық талдау жасай алуға машықтандырған дұрыс.

Білім алушыларға тіл сабақтарының барлығында жаттығу жұмысын жасау барысында синоним сөздердің тіркесі жөнінде мағлұмат беріп отырған жөн. Мәселен, бет-әлпет, рең, түр, түс, келбет, ажар сөздерінің синоним ретінде қолданылуына мысалдар келтіру.

Келесі бір жаттығу түрі оқушыларға: «Берілген сөздердің мағыналарын басқа қандай сөздермен алмастыруға болады?» - деген сұрақ қою арқылы білім алушылардың өздеріне синонимін тапқызу қажет. Сонда берілген сөздерінің мағынасына жуық сөздерді өздері тауып, оларды мағынасы мен тұлғалары тіркес сөздер құрамында салыстыра отырып, талдап түсінеді.

Жаңаша оқытудың белсенді әдістері арасынан ойлау әрекеті түрлерінің пайда болуын бақылау мақсатымен қазақ тілін оқытуда пайдалану жоспарланған үш түрін атауға болады: пәндік жаттығулар, көрнекі-бейнелілік ойындар және ұжымдық жұмыс [2, 151б.].

Оқулықта берілген жаттығулар – оқытудың бір әдісі. Жоспарда ұйымдастырылған бірнеше рет қайталанатын іс-әрекет, білік пен дағдыны игеруде және олардың сапасын көтеру мақсатында орындалады.

Оқулықты құрастыру барсында жаттығулар арнайы, еркін, ауызша, жазба және түсіндіруге арналған жаттығулар болып бөлінеді.

Арнайы жаттығулар – бірнеше рет қайталанатын, оқытуда дағды- біліктері мен білімдерін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар.

Еркін жаттығулар қалыптастырылған дағдыларды қайталау мен бекітуде қолданылады. Еркін жаттығуынсыз дағды мен логикалық білік ұмытылады. Түсіндірілген жаттығулар оқытуды

белсендендіруге, оқу тапсырмаларын орындауға бағытталған. Бұл жаттығулардың ұйымдасқан түрі оқушылардың материалдарды жақсы қабылдауына жол ашады.

Ауызша жаттығулар тіл және сөйлеу мәдениетін дамытуда және логикалық ойлауда, оқушылардың танымдық білігін арттыруда кеңінен қолданылады. Ауызша жаттығулар әсіресе, мәтінді болжалды аяқтау, мәтінді басқа жанрға ауыстыруда, мәтінді өз атынан әңгімелеуде үлкен роль атқарады. Ауызша жаттығулар оқушылардың даму деңгейі мен жас ерекшеліктеріне қарай күрделене береді.

Жазба жаттығулар (лексикалық, грамматикалық, орфографикалық, стилистикалық диктант, эссе, мазмұндама, конспект, реферат жазу т.б.) білік пен дағдыны дамытуда қолданылады [3, 111-113 бб.]. Біз осы ретпен 5-сыныпта «Қазақ тілі» оқулығында берілген кейбір лексикалық жаттығуларға тоқталып, оларды орындау барысында қолдануға болатын ойын түрлерін атап өтеміз.

Оқулықта «Сөз, оның мағынасы (тура, ауыспалы, көп мағыналы сөздер)» тақырыбында берілген мына тапсырманы қалай орындауға және қандай әдіс-тәсілдер қолдануға болады? Мәселен;

а) «Берілген сөздерді жақша ішіндегі сөздермен тіркестір. Қандай мағынада қолданылып тұрғанын ажыратып жаз»: Терең (өзен, білім, ой), қатты (сөз, құрт), қара (көйлек, жұмыс, су, өлең, ниет), жұмсақ (адам, мінез, орындық) [1].

Бұл жаттығуды орындау үшін «Екі ассоциация» ойынын қолдануға болады. Қажетті баған сызады да, оған берілген сөздерді жазады. Бағанға кез келген адам, жануар, заттардың атын да жазуға болады. Осы екі жақтағы сөзді байланыстырып, ерекше бір ассоциация ойлап табуы керек [4]. Мысалы, егер бірінші бағанға терең, екіншісіне өзен деп жазылса, екі сөзді қосып «терең өзенге шомылуға болмайды», «терең білім ұмытылмайды», «терең өзен мен бассейнді салыстыру», т.б. ерекше ұқсастықтар табады. Орындауға әрқайсысына 5 (бес) минут уақыт беріледі. Білім алушылардың барлық жауаптары тыңдалып, ішінен ең қызықты ассоциация таңдалады. Таңдалғанын барлықтары жазып алу тапсырылады.

ә) «Ауыспалы мағыналы сөз» тақырыбында: «Көп мағыналы сөздерді теріп жаз»:

Мысалы: Қанат – құстар мен шыбын – шіркейлердің ұшып – қонатын дене мүшесі. Алдымен алты қанат ақ орданы тігуге кірісті. Біз футбол алаңының оң қанатына отырдық.

Көз – адамның дене мүшесі, көруге арналған.

Мысалы: Көзім ауырып, дәрігерге қаралып жүрмін. Қазір иненің көзіне жіпті өткізе де алмаймын. Жұмыстың көзін тапсақ, тез бітірер едік [1].

Аталған жаттығуды орындау үшін «Коллаж әңгіме» әдісін қолдануға болады. Білім алушыларға тура мағыналы сөздердің суретін салғызуға немесе суреттері бар журналдар, болмаса суретті кітапша беріледі. Олар журналдардан тапсырмаға сай суреттерді қиып алып, тапсырмаға сай суреттерін флипчартқа жабыстырады. Сол фотоколлаж бойынша әңгіме құрастырады [5, 129 б.].

Қазіргі жаңартылған білім бағдарламасының мазмұндық ерекшеліктеріне сай оқытудың білім алушыларға оң нәтиже беретін оңтайлы стратегияларды, әдіс-тәсілдерді меңгеріп, білім алушылардың қызығушылығын арттыратынын таңдап, сабақ тиімділігіне сай қолдануды талап етеді.

б) *Ыстық, ауыр* сөздері қандай мағынада қолданылған? (тұсына жаз)
Марат ауыр жүк көтерді _____

Ол – сыныбымыздағы мінезі ауыр баланың бірі _____
Дастарханға ыстық тамақ та келді _____ [1].

в) Омоним сөздердің антонимдерін көрсет:

Аш (етістік)

Кір (сын есім)

Кір (етістік) [1].

г) Алдымен синонимдік қатар, кейін антонимдік жұп жаса:

Үлгі: Дұрыс, жөн – қате, теріс, бұрыс, жаңсақ.

Сұлу- әдемі, көрікті, ажарлы
Түзу- тік, тура
Ұшқалақ- жеңілтек, күйгелек
Мөлдір - тұнық, таза.

Синонимдер қатарын көрсет. Үлгі: Төбе шашы тік тұрды, зәресі ұшты, жүрегі тас төбесіне шықты, қорықты, үрікті.

Ит өлген жер

Көзді ашып жұмғанша

Жүрек жұтқан [1].

Бұл тапсырмаларды орындау үшін барлық білім алушылардың таным үдерісіне қатыса алатындай етіп ұйымдасқан, олар өздері білетін мәлімет туралы түсініп және жауап қайтару мүмкіндіктері бар әдістер таңдалып алынады. Интерактивті оқудың ерекшелігі бұл субъектілердің өзара әрекеттесу белсенділігі мен оқушылардың ұйымдасқан түрде тапсырмаларды орындауы болып саналады.

Жаңартылған оқытуда мұғалім белсенділігінің орнына оқушының белсенділігі басым болады. Бірақ педагогтің міндеті олардың интуитивтік белсенділігін арттырып, жұптық және жеке жұмыс жасауына жағдай жасайды.

Диалогты жұмыс жасау барысында оқушылар ойлау, жағдайларды сараптау мен сәйкес келетін ақпарат негізінде қиын мәселелерді шешу және альтернативті ойларды салыстыру, тез шешімдер қабылдау үшін басқа адамдармен байланыс жасап, сұхбат құрады. Ол үшін сабақ барысында жұптық және топтық жұмыстар ұйымдастырылып, зерттеу жобалары, рөлдік ойындар, құжаттар мен әртүрлі ақпарат көздерінен шығармашылық жұмыстар қарастырылады.

Оқулықта мынадай тапсырма бар: Мақалдарға қажетті антонимдерді тап. Үлгі: Еңбек етсең ерінбей – жалқау [1].

Бұл тапсырмаларды орындау үшін «Ойын-саяхат» ойыны арқылы ертегілер ойлап табуға болады. Олар құрастырған сөйлемдер ертегілерге ұқсас болуы шарт. Олар фактілер немесе оқиғаларды бейнелейді, бірақ олар ерекше түрде ашып көрсетіледі; қарапайым жұмбақ арқылы; қиындық-оңай жолмен; қажеттілер-қызық жолмен беріледі. Мақалдарға сай оқыған ертегілеріне сай әңгімелеп беру керек.

Мәтін бойынша мынадай деңгейлік тапсырмалар беруге болады:

I деңгей. Әңгімені мазмұны бойынша бөліктерге бөліп ат қою.

II деңгей. Мәтінде кездесетін мақал-мәтелдердің мағынасын өз сөздерімен айтып беру.

III деңгей. Мәтін ішінен синоним, антоним, омоним сөздерді тауып, сөйлем құрастыру.

Ойын – адамның өміртанымының алғашқы қадамы. Сондықтан ойын арқылы балалар өмірден көптеген мәліметтер алып, білімін жетілдіреді. Бір қарағанда ойын қарапайым құбылыс не әрекет іспетті көрінеді. Бірақ оны орынды жерде қолданып, ұйымдастыра білу педагогикалық шеберлікті қажет етеді. Ол міндетті түрде ұжымдық әрекетті қажет етеді. «Ойынның ережелері ойнаушылардың қисынды ой қабілетінің дамуы, бір-біріне деген сыйластық қажеттіліктермен санасуы әр ойыншының жеке әрекеттерінен туындайды. Ойынның басты шарты жеңіске жету болса, әр ойыншы өз қарсыласының мүмкіндігімен санасып, бір-біріне деген сенімін арттырады» [6].

Сабақта қолданылатын ойынның да өзіне тән мотивтері болады. Олар: мазмұндық, рөлдік ойындар баланың зейінін, есін, ойлануын, қиялын қалыптастыруда аса маңызды. Ойын әсері арқылы бала өз қасиетін қалай қанағатандыра алатынын, қандай қабілеті бар екенін байқап көреді. Ал ақыл-ой ойындарында белгілі бар ережелерді сақтап ойнайды. Ол ойындар баланың тапқырлығын, байқаштығын, зейінділігін арттырумен қатар, ерік сезім түрлерін де дамытады.

Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде төменгі 5-6 сыныптарда сыныптарда пайдаланатын: ойын-сабақ, ойын-жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар, сөздік ойындар, логикалық ойын есептер, ұлттық ойындар, т.б. Мұндай ойындар оқушының жан-жақты дамып, білімді толық игеруіне орасан зор септігін тигізеді.

Қазіргі уақытта қазақ тілі сабақтарын мультимедиялық кабинетте оқыту мүмкіндіктері беріліп отыр. Сол сияқты мектеп интернет жүйесіне қосылғандықтан, сабаққа қажет кейбір материалдарды алуға мүмкіндіктер бар.

Жаңа технологияның басты тиімділігі – оқытушыға қазақ тілі сабақтарындағы оқу үрдісін түбегейлі өзгертуге, оқытудағы пәнаралық байланысты күшейте отырып, оқушылардың дүниетанымдарын кеңейтуге және жеке қабілеттерін көре біліп, оны дамытуға толық жағдай жасауы.

Жаңа технологиялардың негізгі ерекшелігі – оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз-өзіне сын көзбен қарауына мүмкіндік береді. Ол үшін оқытушы өткізген сабағының түрін дұрыс таңдай білуі қажет. Мультимедиялық құрал-жабдықтардың қазақ тілі пәнін оқытуда қолданудың мүмкіндіктері өте мол.

Сабақтарды жоспарлауда біз төмендегідей құрылымдарды сақтауға тырысамыз:

1. Сабақ жоспарын мультимедиялық техникалар арқылы тапсырмалар жасап, солармен жұмыс жүргізуді ойластырамыз;
2. Сабақтың әр кезеңіне кететін уақытты алдын-ала мөлшерлеп, мүмкіндігінше сабақта сол уақытты сақтауға тырысамыз;
3. Сабақтың мақсатын құру, міндеттерін анықтау, сабақтың барысын жоспарлау, жаттығу жұмыстарын және олардың орындалу әдісін, қажетті құралдарды анықтаймыз;
4. Сабақтың жоспарын құру үшін қажетті аудиожазбалар мен бейнематериалдарды, мультимедиялық тапсырмаларды әзірлейміз.
5. Жоспар бойынша құрылымдардың сақталуын қадағалап, оқушылардың дұрыс тапсырмаларды орындауын тексереміз.

Қазіргі мультимедиялық технологияның бізге берген артықшылықтары:

1. Әдістемелік-дидактикалық материалдардың жүйелі түрде жинақталуына мүмкіндігі мол. Әрбір тақырыпқа сай мәтіндерді арнайы компьютерге салып, жинақтап отырамыз. Мысалы, қазақ тілінен «Деңгейлік тапсырмалар», «Тесттер», «Сөзжұмбақтар», «Диктанттар» осы тақырыпқа байланысты тақырыптық материалдар енгізіледі.

2. Оқушылардың өз білімдерін компьютер арқылы тексерудің тестілік жүйесі құрылды.

Мұндай бақылау тәсілдері:

- ✓ Толықтыруды қажет ететін тестілер.
- ✓ Балама жауаптары бар тестілер («иә» немесе «жоқ»).
- ✓ Таңдамалы тестілер
- ✓ Диктант ретінде құрастырылған тест (мәтін арқылы оқып отырған жағдайда керекті сөз қойылып отырады) [7,17-256б].

Қорыта айтқанда, мақаламызда 5-сынып оқушыларымыздың білім мен білігін арттыратын лексикалық жаттығулар мен оны тиімді меңгертудің жолдары көрсетілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дәулетбекова Ж., Қосымова Г. Қазақ тілі, Атамұра: 2017. – 192 б.
2. Акишина, А.А. Учимся учить: для преподавателя русского языка как иностранного /А.А. Акишина, О.Е. Каган. – М.: Рус.яз. Курсы, 2002. – 256 с.
3. Бадалян, А. Х. Формирование и развитие лексических навыков в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. — 2018. — №13. — С. 111-113.
4. Шамов, А.Н. Методика преподавания иностранных языков. – М.: АСТ-Москва: Восток-Запад, 2012. – 356с.
5. Паршукова, Г.Б. Информационно-коммуникационная компетенция преподавателя: Учебное пособие / Г.Б. Паршукова, М.А. Бовтенко. – Новосибирск, 2005. – 319 с.
6. Бекова Қ. Инновациялық технология – білім сапасын арттыру кепілі. // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. -2008. №-3.
7. Ақжарова А. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін жетілдіру/ Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде-2009. №-2.